

Відповідальність як компонента часової перспективи життєвих планів майбутнього фахівця

Aleksieieva T.V. Responsibility as a component of the temporal perspective of would-be specialist's life plans / T.V. Aleksieieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 22-39.

Т. В. Алексєєва. Відповідальність як компонента часової перспективи життєвих планів майбутнього фахівця. У статті подано теоретичний аналіз проблеми часової перспективи життєвих планів майбутнього фахівця, розглянуто місце відповідальності у структурі часової перспективи життєвих планів студентів вишу. Здійснено теоретичне узагальнення проблеми життєвої перспективи особистості, охарактеризовано сутність вибору професії як найважливішого стратегічного вчинку в житті людини. Доведено, що вчинок є вищою формою духовної активності особистості. Виявлено зв'язок характеру вчинків особистості з синдромом футурошоку. Особлива увага приділена психологічним особливостям осмислення плину часу майбутніми фахівцями протягом професійного становлення у виші. Висвітлено теоретичні засади вивчення проблеми часової перспективи особистості протягом навчання. Розглянуто особливості та типи життєвої перспективи особистості. Здійснено теоретичний аналіз особливостей вибору студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Простежено екзистенційний аспект переживання часу щодо змін у житті особистості, які пов'язані з професійним становленням. Опрацьовано взаємозв'язок вчинку і відповідальності особистості, обґрунтовано екзистенційний характер часу як чинника відповідальності людини за реалізацію власного життєвого проекту. Розкрито взаємозв'язок локусу контролю з часовою перспективою особистості. Досліджено особливості профілю часової перспективи студентів вишу, визначено залежність темпоральності відповідальності за змістом і інтенсивністю від соціальних перетворень. Розглянуто психологічні особливості бачення себе як майбутнього фахівця в контексті суб'єктної часової перспективи.

Ключові слова: суб'єкт, організація життя, життєва позиція, життєва перспектива, життєві плани, ефективна самостійність, професійне самовизначення, діяльність, вчинок, футурошок, час, вибір, духо-

вність, екзистенційність, часова перспектива, професійна реальність, відповідальність, студентство, майбутній фахівець, соціальні уявлення, професійні уявлення, мотивація.

Т. В. Алексеева. Ответственность как компонента временной перспективы жизненных планов будущего специалиста. В статье представлен теоретический анализ проблемы временной перспективы жизненных планов будущего специалиста, рассмотрена роль ответственности в структуре временной перспективы жизненных планов студентов вуза. Получила теоретическое обобщение проблема жизненной перспективы личности, охарактеризована сущность выбора профессии как важнейшего стратегического поступка в жизни человека. Доказано, что поступок является высшей формой духовной активности личности. Выявлена связь характера поступков личности с синдромом футурошока. Особое внимание уделено психологическим особенностям осмысления течения времени будущими специалистами в процессе профессионального становления в вузе. Сформулированы теоретические основы изучения проблемы временной перспективы личности в процессе обучения. Рассмотрены особенности и типы жизненной перспективы личности. Проанализированы теоретические аспекты особенностей выбора студента как субъекта будущей профессиональной деятельности. Прослежен экзистенциальный аспект переживания временных изменений в жизни личности, связанных с профессиональным становлением. Охарактеризована взаимосвязь поступка и ответственности личности, обоснован экзистенциальный характер времени как фактора ответственности человека за реализацию собственного жизненного проекта. Раскрыта взаимосвязь локуса контроля с временной перспективой личности. Представлены особенности профиля временной перспективы студентов вуза, выявлена зависимость темпоральности ответственности по содержанию и интенсивности от социальных преобразований. Рассмотрены психологические особенности видения себя как будущего профессионала в контексте субъектной временной перспективы.

Ключевые слова: субъект, жизненная позиция, организация жизни, эффективная самостоятельность, профессиональное самоопределение, деятельность, поступок, футурошок, время, выбор, духовность, экзистенциальность, жизненная перспектива, жизненные планы, временная перспектива, профессиональная реальность, ответственность, студент, будущий специалист, социальные представления, профессиональные представления, мотивация.

Постановка проблеми. Розвиток та реформування українського суспільства призводить до якісних змін особистості, а саме до необхідності змінюватися, розвиватися, осмислювати, організувати себе у часі та будувати власну часову перспективу як образ життєдіяльності в цілому.

Часова перспектива впливає на поведінку та життя особистості, обумовлює розподіл психічної енергії у різних періодах її

життя та формує активну позицію стосовно майбутнього, проявів ситуативності, накопичення і застосування досвіду минулого.

Насущний вибір докладених особистістю зусиль щодо досягнення життєвих цілей значною мірою залежить від сформованих уявлень про власне минуле і майбутнє, наявних у часовій перспективі людини.

Вимоги держави до вищих навчальних закладів потребують активного пошуку резервів підвищення ефективності вузівського навчання. Професійні домагання та необхідність використання інноваційних технологій щодо професійної підготовки майбутнього фахівця підвищують його спроможність рухатися у вибраному напрямку, самореалізацію творчих можливостей, якість життєдіяльності загалом.

Згідно з вищезазначеним, найважливішим особистісним ресурсом людини є час, що надає майбутньому фахівцю можливість особистісного розвитку та побудови оптимальної взаємодії з оточенням і з самим собою, плідної реалізації професійної діяльності та вдалої життєдіяльності в цілому.

При цьому вивчення відповідальності як компоненти часової перспективи життєвих планів може забезпечити майбутньому фахівцю можливість з максимальною ефективністю скоординувати своє сьогодення у період інтенсивного професійно-особистісного становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Взаємозв'язок особистості і часу є особливо актуальним в умовах докорінної зміни власного життя або життя суспільства, оскільки об'єктивне сприймання часу та часової перспективи є найважливішим критерієм розвитку, передумовою формування світогляду, соціальної й психологічної зрілості особистості щодо досягнення життєвих цілей тощо (Г. Балл, Т. Гісме, З. Залескі, Л. Карамушка, О. Кронік, В. Ленс, Ж. Нюттен, С. Максименко, В. Моляко, Т. Титаренко, Б. Цуканов та ін.).

Розвиток особистості відбувається в діяльності, а особистість проявляється у професії, саме тому складовою загального розвитку особистості є успішне становлення майбутнього фахівця (Н. Волянчук, С. Миронець, О. Кокун, О. Конопкін, М. Корольчук, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Татенко, М. Савчин, О. Сафін, Ю. Швалб та ін.).

Одним із найважливіших стратегічних кроків у житті людини є вибір професії для досягнення стабільного становища у певній сфері соціального життя й формування переконань, принципів, ціннісних орієнтацій і мотивації особистості. Структурним

компонентом професійного самовизначення є наявність професійного плану як складової життєвого плану, тобто уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи та способи його досягнення.

Вищенаведені положення покладені в основу нашого дослідження, мета якого є спробою на основі теоретичного аналізу часової перспективи особистості охарактеризувати відповідальність як важливу складову сенсу життя в структурі майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психології суб'єкт визначається як людина або соціальна спільнота, яка виступає джерелом активності, що спрямоване на зовнішній світ – включно з його пізнанням та перетворенням [21], як живий тілесний індивід, залучений до загального взаємозв'язку явищ матеріального світу, що підкоряється об'єктивним законам буття [13].

Так, за теорією і критеріальною моделлю суб'єктності Р. Харре, суб'єктом вважається будь-яка істота, яка має певну автономію, тобто якщо її поведінка неповною мірою детермінована умовами її існування. На думку науковця, людина є реальним суб'єктом щодо своїх дій, якщо в її владі і діяти, й утримуватися від дії. Суб'єктність також передбачає увагу і контроль власних мотивів і почуттів, що впливають на дії та ідентичність людини [2].

Як суб'єкт людина вдосконалюється все життя на основі свого досвіду, при цьому вона стає особистістю, лише виявляючи себе в ролі суб'єкта життєвої позиції [8]. Здатність людини, яка досягла певного віку, до організації свого життя є однією з найважливіших характеристик суб'єкта [22]. Організація життя розглядається науковцями як планування, усвідомлення особистістю важливих подій, здатність поєднувати життєві ситуації зі своєю життєвою позицією, яка складається з досвіду минулого, сьогодення та майбутнього.

До структурно-суб'єктивної картини життєвого шляху особистості належать життєва програма, життєві плани, життєві цілі, події життя тощо [6; 7; 14]. При цьому здатність адекватно оцінювати зовнішні й внутрішні умови діяльності та планувати свій життєвий шлях, зібраність, упевненість та відповідальність суб'єкта життєдіяльності є складовими симптомокомплексу особистісних якостей людини – *ефективної самостійності*.

Л. Виготський вважав, що не можна до кінця зрозуміти людину, якщо розглядати її поза життєвим планом, що

перетворює історію життя людини з ряду нескладних і розрізнених епізодів у зв'язний, єдиний біографічний процес [10].

З проявами суб'єкта життя науковці пов'язують здатність особистості до самовизначення. Так, Л. Сохань та Є. Головаха розглядають життя як взаємозв'язок низки подій з їх суб'єктивними переживаннями, тобто спосіб переживання людиною подій життя визначає психологічну долю особистості. При цьому життєвий шлях особистості визначається як завершена стадійна протяжність часу життя, яка об'єктивно зумовлена віковими й соціально-історичними змінами.

Суб'єкт є основою для зв'язку свідомості і діяльності. Так, за С. Рубінштейном, діяльність людини зумовлює формування її свідомості, психічних зв'язків, процесів і властивостей, а ці останні, здійснюючи регуляцію людської діяльності, є умовою їх адекватного виконання.

Діяльність особистості суттєво визначається не тільки її минулим, а й майбутнім, так званим *випереджаючим відображенням*. Дії і вчинки особистості, прояви її здібностей великою мірою визначені уявленнями людини про її майбутнє життя.

Згідно з філософсько-психологічною концепцією С. Рубінштейна, в рамках діяльнісної парадигми вчинок трактується як *дія, для якої провідне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, до норм суспільної моралі* [19].

В. Роменець підкреслював, що вчинок є вищою формою душевно-духовної активності, яка наповнена для людини конкретним життєвим смислом [18]. Учинок обов'язково є високоморальним, відповідальним, вільним творчим діянням. На думку М. Боришевського, моральний учинок пов'язаний з мотивами поведінки та ставленням особистості до правил поведінки у суспільстві.

Характер вчинків особистості, втрата адекватної орієнтації як у часі, так і в оточенні, зміна ціннісних орієнтацій часто пов'язана з синдромом *футурошоку*, тобто страхом перед майбутнім: психологічною реакцією людини або суспільства на стрімкі та радикальні зміни оточення (Е. Тоффлер). Перед людиною виникає завдання адаптуватися не тільки до змін, що відбуваються, але й до очікуваних перемін.

Відповідно, така сфера життя і діяльності людини, як професійне становлення, також не існує поза часовим фактором, поза плануванням і структуруванням життєвих цілей і планів, мотивів тощо.

М. Брагіна і Т. Доброхотова, Т. Дж. Коттл, П. Фресс [12] та інші відзначають, що ставлення до минулого, теперішнього часу

і майбутнього у різних людей нерівномірне, оскільки існують різні типи орієнтації. Такі орієнтації, на думку Б. Цуканова, залежать від конструкції годин індивіда та накладають певний відбиток на своєрідність часової перспективи особистості. Конструкція годин проявляється як в переживанні тривалості, так і в поведінці, діях, діяльності та здоров'ї особистості [23]. Дослідник показав, що психологічні зміни, що відбуваються в певних вікових періодах людини, пояснюються за допомогою власної одиниці часу.

У періоди зрілої юності та ранньої дорослості (18-20 років та, відповідно, 20-40 років, за М. Савчиним та Л. Василенко) особистість осмислює плин часу, диференціює часові інтервали з одночасною динамікою ступеня узагальненості, реально зображає час життя в цілях, планах, очікуваннях тощо, формує уявлення про минуле, сьогодення і майбутнє.

Майбутній фахівець формує суб'єктивну цілісну картину світу і себе в ньому, професійно й особистісно самовизначається відповідно до зміни сприйняття часу, вибудовує життєвий план, здійснює вибір шляхів його реалізації за принципом *активне досягнення – пасивне пристосування до обставин*, змінює власну життєву перспективу та визначає життєву програму тощо.

Часове майбутнє є систематичним досягненням низки цілей, проте негативне ставлення до планування і відсутність планів на майбутнє робить його фактично непрогнозованим. Основними характеристиками часового майбутнього є структурованість – спланованість та організованість, тобто забезпеченість цілей засобами їх досягнення – за М. Гінзбургом, та випадковість.

Термін «*часова перспектива*», за Л. Франком, є динамічною базовою властивістю людського існування і містить в собі психологічне минуле та психологічне майбутнє в даний момент. Особистість може характеризуватися кількома часовими перспективами, кожна з яких співвідноситься з різними сторонами життя людини, при цьому аспектами поведінки особистості є минуле та майбутнє.

У рамках мотиваційного підходу Ж. Нюттен розглядає часову перспективу як план уявлень особистості про майбутнє життя, що визначається у свідомості та виступає як інстанція, що опосередковує діяльність і впливає на зміст і функціонування мотиваційно-потребової сфери особистості [17].

На думку представників мотиваційного підходу, часова інтеграція дозволяє особистості зрозуміти значущість діяльності у сьогоденні для досягнення майбутніх цілей. Так, висока на-

вчальна мотивація є характерною для студентів, які вибудовують майбутні професійні плани та розглядають навчання як спосіб досягнення кар'єрних цілей, тобто здатні адекватно регулювати свою поведінку у теперішньому часі.

У рамках концепції особистісної організації часу типологічний підхід щодо часової перспективи визначає особистість як активного суб'єкта, тобто координатора часу на різних рівнях регуляції (К. Абульханова-Славська, В. Ковальов, В. Серенкова та ін.). Так, розглядаючи часовий аспект людської життєдіяльності, К. Абульханова-Славська виділяє такі феномени, як психологічну, особистісну і власне життєву перспективи [6]:

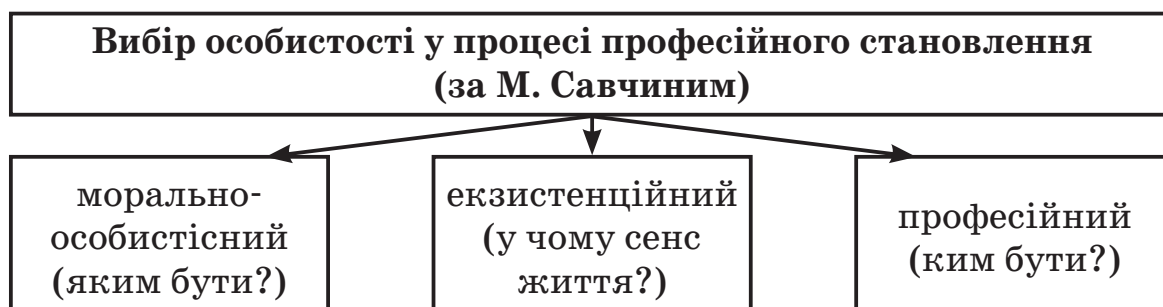
- психологічна (когнітивна): здатність особистості свідомо та достатньо детально будувати життєві плани, структурувати майбутнє, бачити свої перспективи та себе у майбутньому;
- особистісна: здатність на будь-якому віковому етапі свідомо у думках передбачати майбутнє, а також готуватися до майбутнього у теперішньому часі і мати настанову на його досягнення;
- життєва: реальний життєвий потенціал, що базується на минулому досвіді та особистісному потенціалі.

На думку дослідника, життєва перспектива – це не тільки майбутні цілі, цінності, але й темп життєвого руху, оптимальність розвитку, зростання активності особистості тощо. Життєва перспектива призводить до формування суб'єктивно-психологічної перспективи, проте її наявність (спрямованість у майбутнє, його усвідомлення) не свідчить про потенціал розвитку особистості, тобто життєвої перспективи (наприклад, у підлітків). При цьому праця або професія виступають головними умовами самовизначення та формування особистісної позиції людини [2, 140].

На самовизначення особистості впливає професійна мотивація, яка обумовлює її поведінку й діяльність: виникає і зміцнюється інтерес до змісту професійної діяльності, виникають прагнення до вдосконалення професійної діяльності заради самореалізації в майбутній професійній кар'єрі тощо.

Студент як суб'єкт майбутньої професійної діяльності на початку навчання має віддалені життєві цілі, пов'язані з майбутньою працею, продовженням навчання, соціальним просуванням, сім'єю. Проте, за Є. Головахою, завжди існує неузгодженість віддалених цілей з актуальною життєвою ситуацією. Самовизначення не може відбуватися без самообмежень.

На думку М. Савчина, вибори раннього юнацького віку взаємопов'язані та здійснюються одночасно [20]. Так, конфлікти між прагненнями і здібностями, між ідеалізованим баченням майбутньої професії та реальними перспективами тощо супроводжуються процесом самовизначення з переживаннями критичних ситуацій, а також такими важливими новоутвореннями раннього юнацького віку, як відкриття внутрішнього Я, формування цілісної Я-концепції, світогляду, усвідомлення власної індивідуальності, розвиток рефлексії.

Рис. 1. Види вибору особистості у процесі професійного становлення (за М. Савчиним)

Становлення самосвідомості полягає у здатності сприймати свої переживання та емоції як стан свого внутрішнього «Я», в усвідомленні своєї неповторності та неподібності до інших.

Співвіднесеність внутрішнього світу людини, забезпечення його цілісності, саморегулювання життєдіяльності, визначення стратегії життя та поведінки, інтеграція життєвого досвіду, забезпечення саморозвитку і самореалізації, реагування на моральні та соціальні норми й духовні цінності [20], як зауважує М. Савчин, супроводжується хвилюванням, тривогою або відчуттям внутрішньої порожнечі, яку необхідно чимось заповнити. У зв'язку з цим особистість починає усвідомлювати плин часу, що спонукає людину до самооцінки, перегляду цінностей, осмислення життєвих суперечностей, криз та успіхів власного розвитку.

Отже, переживання особистістю криз пов'язані зі змінами у житті, її особистісним зростанням та переосмисленням набутого життєвого досвіду. Так, на думку Т. Титаренко, вибір професійної діяльності є водночас і звуженням перспектив, і відмовою від безлічі інших можливостей. Успіх у діяльності майбутній фахівець сприймає як щось випадкове, а невдачі – як розчарування у власних можливостях, як свою провину.

Доведено, що питання морально-особистісного, екзистенційного, професійного змісту, становлення стійкої ієрархічної сис-

теми цінностей і розвиток рефлексії суттєво впливають на процес формування, перебігу та переживання особистістю критичних ситуацій, життєвих криз і навіть внутрішніх конфліктів.

З погляду поставленої проблеми, в екзистенційному аналізі науковці розглядають співвіднесеність з якимсь вищим виміром буття як *духовність (spiritualität)*, при цьому духовний вимір не має релігійних конотацій. За А. Längle екзистенціальний аналіз базується на таких поняттях: «самість» (*self – англ.; selbst-нім.*), «Я», «самоцінність» і «Person». Для позначення духовного виміру людини та її здатності до екзистенції використовується поняття «Person», що визначається, за Франклом, як *вільне в людині*.

Духовне, на думку А. Längle, є відчуттям внутрішньої згоди щодо своїх почуттів, бажань, поведінки. Якщо «Person» – це свобода, то вона завжди здатна дивувати, бути непередбачуваною й унікальною, проте унікальність «Person» проявляється у тотожності як для оточення, так і для себе самого. «Person» – це здатність бути «Я». Свобода традиційно вважається критерієм персонального для особистості, при цьому сутністю «Person» є здатність до діалогу з оточенням або з собою.

«Person» – це внутрішня сила, яку людина не може стримати, створити або контролювати. «Я» має свободу, тому воно вільно ігнорує «Person». Проте умова екзистенційного існування з'являється лише тоді, коли «Я» бере на себе відповідальність за «Person».

Стосовно зв'язку вчинку і відповідальності А. Längle вважає, що, якщо людина діє вільно, вона не може перекласти свою відповідальність і провину на іншого. Вчинок залишається цілком за нею, він є вираженням самостійної і реальної людини та цілей, які вона має. Людина відповідає за все, що зроблено нею добровільно. Все те, що сталося не без її участі, створене також і нею. І якщо раніше людина мала причетність до цього, то тепер це стосується її.

Як стверджує А. Längle, результат будь-якої події, в якій певну роль відіграла людина, перебуває між заслугою і провиною, але за умови, що людина вільно бере у ній участь.

Український філософ і психолог М. Грот зазначає, що моральні вчинки безпосередньо і передусім спрямовані на збереження і врятування життя інших істот. На його думку, *психологічно головною підвалиною морального життя і діяльності є в нас світова воля до життя духовного, світовий інстинкт самозбереження життя духовного, психічного, вищого* [11].

М. Боришевський пов'язує духовність як з моральними (справедливість, відповідальність, чесність тощо), так і з гро-

мадськими (почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою, відповідальність за долю нації), естетичними, інтелектуальними, екологічними та світоглядними цінностями [20].

Узагальнення результатів дозволяє констатувати, що:

- людина як «*Person*» є духовною, активною щодо своїх рішень, своєї позиції, відповідальності тощо, тобто духовні прояви протиставляються матеріальним;
- духовність особистості проявляється у визначенні певної позиції, що відповідає сутності людини. На тлі духовних процесів в особистості виникають почуття, настрої, здатність або готовність ухвалювати рішення.

Наприкінці 50-х років ХХ століття увагу філософів і правників привернула проблема *проспективної (позитивної) відповідальності*, тобто відповідальності за майбутнє, та *ретроспективної відповідальності*. Так, американський соціолог Ф. Полак уважав, що відповідальність за майбутнє є основною та первинною умовою відповідальності людини у теперішньому часі (сьогодені). При цьому дослідник зазначає, що основна складність в конструюванні такої відповідальності пов'язана з тим, якого образу набуде майбутнє і чи можна його раціонально вибудувати.

У цілому, час є головним елементом у структурі відповідальності. Саме тому історично сформовані види відповідальності – юридична та морально-етична – є методологічно різними, що виділені на тлі *часу відповідальності*. Усвідомлення фундаментальної ролі часу обумовлює екзистенціальну парадигму відповідальності.

Так, для апостеріористів індивід виявляє свободу волі і відповідальність тільки тоді, коли стикається з перешкодою або опором своїй волі. Це відбувається в моменти самовизначення, коли індивід стикається з проблемою вибору, що заснований на конкурентних мотивах або цілях. До того, як акт вибору буде здійснений, немає ніяких підстав для оцінки вибору та відповідальності, оскільки робиться вибір не минулого, а майбутнього – тільки апостеріорне може оцінити вибір в умовах невизначеності.

Крім того, деякі дослідники вважають, що припустимість наявності певного зв'язку між попередніми і майбутніми діями особистості є підставою до введення відповідальності за майбутні ментальні чи інші дії.

Отже, відповідальність за майбутнє є переходом до нової парадигми відповідальності, де час є екзистенційним, що призводить до відповідальності людини за реалізацію власного життєвого проекту.

За О. Ковдрою, тимчасова перспектива особистості є особистісним утворенням зі складною факторною структурою, що інтегрує у студентів вишу осмисленість життя, керованість життям, насиченість життя і відповідальність перед життям та задає кореляти сприйняття майбутніми фахівцями свого минулого, теперішнього і майбутнього (рис.2).

Формування самостійності та відповідальності за свої вчинки, закріплення ціннісних орієнтацій, визначення перспектив і цілей життя, побудова стійкого образу навколишнього світу становить усвідомлення суб'єктом майбутньої професійної діяльності здатності до самореалізації у професійній сфері життєдіяльності.

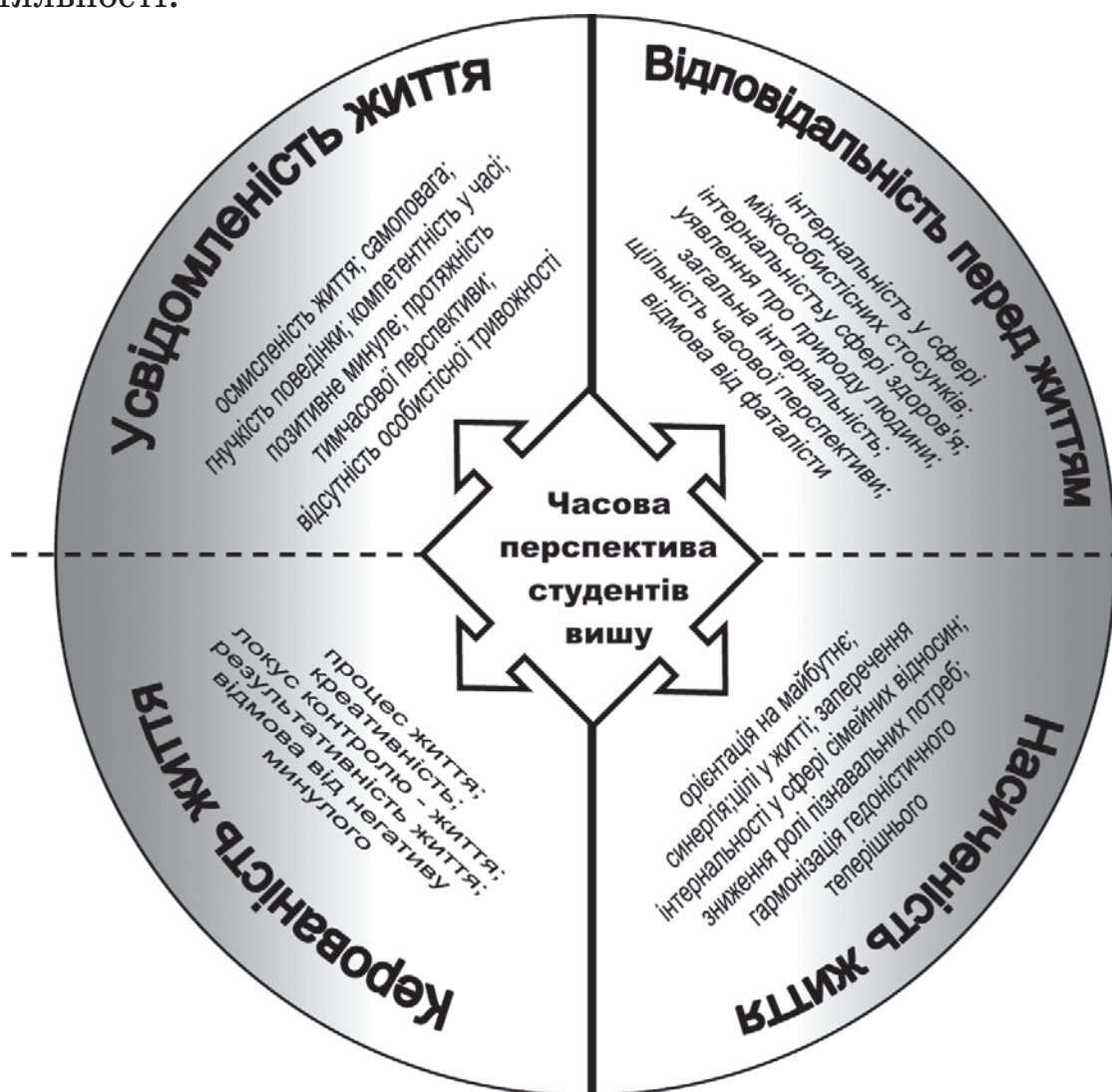

Рис. 2. Структура часової перспективи студентів вишу як особистісного утворення (за А. Ковдрою)

Науковці зазначають, що життєва позиція як спосіб самовизначення особистості в житті, узагальнень на основі її життє-

вих цінностей відповідно до основних потреб стає потенціалом розвитку особистості, сукупністю її об'єктивних і суб'єктивних можливостей.

Відповідальність виконує регулювальну і контрольну функції в життєдіяльності людини і складається з когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів локус-контролю.

Доведено, що локус-контролю взаємопов'язаний з часовою перспективою (К. Муздибаєв, Thayer S., Platt J.J., Eisenman R. та ін.): впливи оптимізму, диспозиційної надії, інтернального локус-контролю та високої самоповаги є значущими щодо дальності часової перспективи та вибору орієнтації особистості на сьогодні і майбутнє.

S. Thayer визначив, що екстернали гірше використовують час, ніж інтернали [5].

Так, J.J. Platt і R. Eisenman обґрунтували відмінності сприйняття часу екстерналами й інтерналами, причому інтернали сприймають час як більш насичений подіями [4]. Так, екстернальність як особливість людини, яка має звичку перекладати відповідальність на інших, формує образ скоріше безвідповідальної людини з відсутністю розуміння поняття «обов'язок».

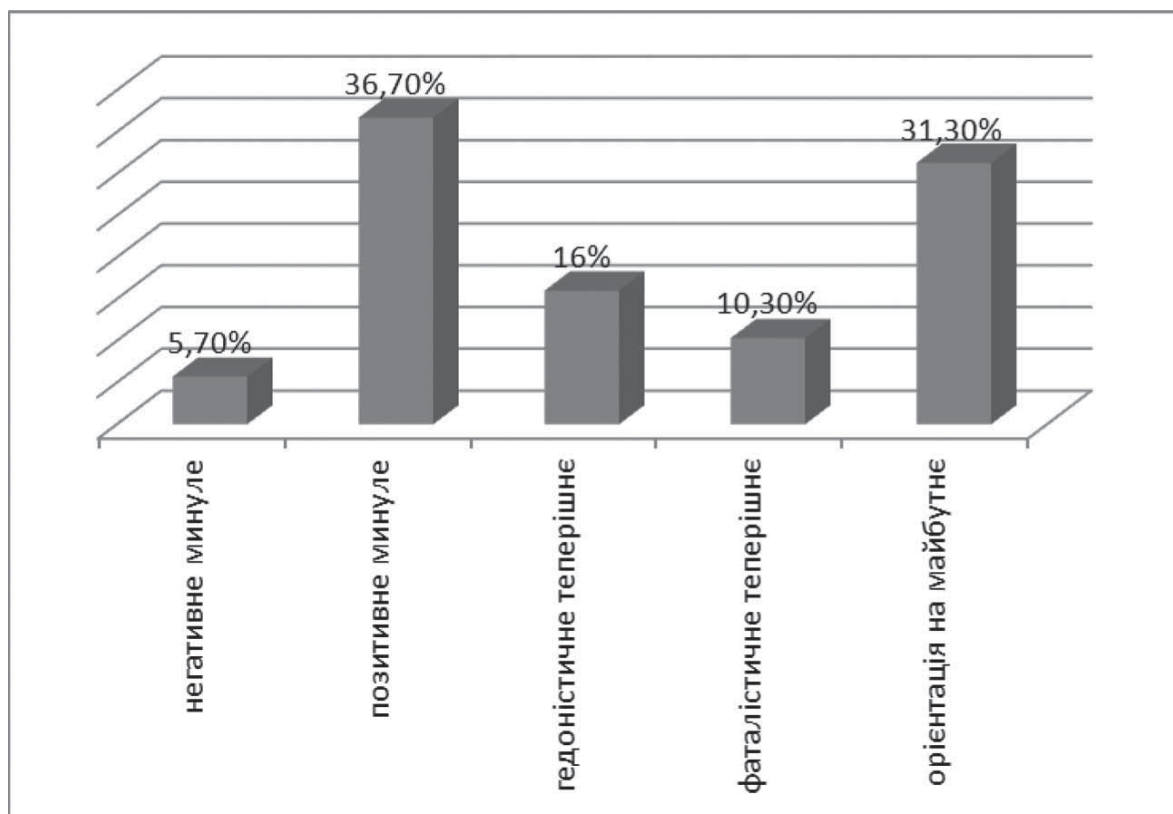
Відповідальність майбутнього фахівця формується винятково в умовах, що є адекватними до прагнень особистості. Набуття відповідальності прямо пов'язане з наданням особистості свободи в ухваленні рішень. Розвиток відповідальності у студента супроводжується розвитком його автономності й свободи в ухваленні рішень протягом навчання у виші.

Відзначимо, що інтернальність притаманна більш зрілій особистості, ніж екстернальність. Інтернали є менш тривожними, депресивними, менш схильні до агресії, більш толерантні та впевнені в собі, частіше знаходять сенс у житті.

Для проведення дослідження нами вибрано діагностику часової перспективи Ф. Зімбардо (ЗТPI), методику визначення рівня задоволеності своєю відповідальністю, методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера.

У дослідженні взяли участь 87 студентів Макіївського економіко-гуманітарного інституту віком від 18 до 25 років. Вибірку респондентів склали 45 хлопців і 42 дівчат факультету права та психології та гуманітарного факультету.

При обробці результатів виявлено, що для вибірки респондентів за питальником часової перспективи Ф. Зімбардо досить вираженою є перевага часової орієнтації на позитивне минуле, на майбутнє та на гедоністичне теперішнє (рис. 3).

Рис. 3. Профіль часової перспективи студентів за питальником часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTP1)

Отримані дані свідчать про приємність та ностальгію щодо минулого досвіду і часу, наявність цілей, планів та спрямованість поведінки майбутніх фахівців на реалізацію цих планів і цілей, а також про повне задоволення теперішнім часом, не враховуючи наслідків своєї поведінки.

Так, позитивне ставлення особистості до свого минулого пов'язане з вищим рівнем відповідальності щодо ухвалення певних рішень. Такі студенти переважно мають інтернальний локус-контроль.

Орієнтація студентів на майбутнє сприяє розвитку старанності, ретельності, відповідальності і вимогливості до себе, а відсутність негативної часової орієнтації підвищує рівень самоефективності студентів і дозволяє їм сприймати стресові ситуації як такі, що потребують розв'язання через конструктивні дії.

16% респондентів характеризуються такою часовою орієнтацією, як гедоністичний теперішній час – він уявляється їм як абсолютне задоволення, про що свідчить низький рівень їх відповідальності та невміння планувати свої дії. Саме тому такі респонденти не докладають достатньо зусиль для реалізації своїх планів.

Отже, стосовно часової перспективи життєвих планів майбутнього фахівця визначимо, що відповідальність за отримані невдачі звернена до минулого, а відповідальність за подолання невдач – до теперішнього часу і майбутнього. Студентам з інтернальним локус-контролем та позитивною часовою орієнтацією притаманне почуття відповідальності і високий рівень професійної ідентичності.

Висновки. Підбиваючи підсумок огляду основних підходів до вивчення часової перспективи особистості, можна стверджувати, що:

- науковці неоднозначно визначають часову перспективу особистості як образ минулого та бажаного майбутнього життя, що охоплює різні сфери життєдіяльності особистості: професійну, освітню, соціальну тощо;
- у структурі часової перспективи особистості дослідники виділяють відповідальність як важливу складову сенсу життя людини. Відсутність відповідальності позбавляє сенсу життя людини так само, як і відсутність перспективи. Невизначеність життєвих цілей обумовлює невизначеність відповідальності за життя, надає їй поверховий, ситуативний характер;
- емпіричні дослідження доводять позитивну кореляцію між часовою перспективою, інтернальним локусом-контролем, професійною ідентичністю та відповідальністю;
- для майбутнього фахівця час життя вимірюється не фізичними величинами, а кількістю та значущістю подій: чим насиченіше життя значущими подіями, тим більший обсяг часу життя, тим довшим воно уявляється;
- темпоральність відповідальності за змістом та інтенсивністю залежить від соціальних перетворень;
- профіль часової перспективи студентів вишу характеризується перевагою позитивної часової орієнтації, яка містить у собі позитивне сприйняття власного минулого, орієнтацію на майбутнє та гедоністичне ставлення до сьогодення. Негативна часова орієнтація, що уявляється фаталістичним теперішнім і негативним минулим, посідає у профілі часової перспективи студентів останнє місце.
- студенти випускних курсів більше орієнтовані на сьогодення, ніж студенти-першокурсники, вони також більш позитивно ставляться до власного минулого досвіду.

Враховуючи професійні та життєві перспективи майбутніх фахівців, необхідним вважаємо прищеплення студентам вищих максимальної зацікавленості у високому рівні особистої та соціальної відповідальності. Відповідальність має стати професійною якістю кожного випускника вишу.

Отримані результати окреслюють перспективи подальших досліджень особливостей і закономірностей розвитку відповідальності як складової часової перспективи студентів вишу та розробки на цій основі опису системної структури уявлень особистості про майбутнє професійне життя.

Список використаних джерел

1. Haji I. Libertarian Openness, Blameworthiness, and Time / I.Haji // Freedom and Determinism. – Cambridge, Massachusetts: the MIT Press, 2004. – PP.135-150.
2. Harre R. Personalbeing / R. Harre. – Oxford, 1983.
3. Kane R. Agency, Responsibility, and Indeterminism: Reflection on the Libertarian Theories of Free Will / R. Kane // Freedom and Determinism. – Cambridge, Massachusetts: the MIT Press, 2004. – P. 86.
4. Platt J.J. and Eisenman R. Internal-external control of reinforcement time perspective, adjustment, and anxiety / J.J. Platt, R. Eisenman // The Journal of General Psychology. – 1968. – № 79. – P. 121-128.
5. Thayer S. and other. The relationship of locus control and temporal experience / S. Thayer // Journal of Genetic Psychology. – 1975. – № 126. – PP. 275-279.
6. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
7. Ахмеров Р. Психобиографические характеристики субъекта с автономным типом саморегуляции деятельности / Р. Ахмеров, Г. Прыгин // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 6. – С. 25–34.
8. Брушлинский А. Зона ближайшего развития и проблема субъекта деятельности / А. Брушлинский // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – №3. – С. 17-27.
9. Воляннюк Н. Психологія професійного становлення тренера / Н. Воляннюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 444 с.
10. Выготский Л. Собрание сочинений: в 6 т. – М., 1982. – Т. 3. – С. 62.
11. Грот М. Вибрані психологічні твори / М. Грот. – Ніжин: Видво НДП ім. М. Гоголя, 2006. – 296 с.

12. Киреева З. Развитие сознания, детерминированное временем: монография / З. Киреева. – Одеса, 2010. – 380 с.
13. Ломов Б. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ломов. – М: Наука, 1984. – 409 с.
14. Максименко С. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях/ С. Максименко // Психолог. – 2006. – № 7. – С. 5-10.
15. Муздыбаев К. Переживание времени в момент кризисов / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 2000. – №4. – С. 5-21.
16. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – М.: ЛИБРОКОМ, 2010. – 248 с.
17. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен. – М.: Смысл, 2004. – 597 с.
18. Роменець В. Історія психології. Стародавній світ. Середні віки. Відродження / В. Роменець. – К., 2005. – 206 с.
19. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – М: Учпедгиз, 1946. – 537 с.
20. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія/ М. В. Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 119.
21. Свенцицкий А. Краткий психологический словарь / А. Свенцицкий. – М.: Проспект, 2008. – 512 с.
22. Татенко В. Психология в субъектном измерении / В. Татенко. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.
23. Цуканов Б. Анализ ошибки восприятия длительности / Б. Цуканов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 149-153.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Haji I. Libertarian Openness, Blameworthiness, and Time/ I.Haji // Freedom and Determinism. – Cambridge, Massachusetts: the MIT Press, 2004. – PP.135-150.
2. Harre R. Personalbeing / R. Harre. – Oxford, 1983.
3. Kane R. Agency, Responsibility, and Indeterminism: Reflection on the Libertarian The ories of Free Will / R. Kane// Freedom and Determinism. – Cambridge, Massachusetts: the MIT Press, 2004. – P. 86.
4. Platt J.J. and Eisenman R. Internal-external control of reinforcement time perspective, adjustment, and anxiety / J.J. Platt, R. Eisenman // The Journal of General Psychology. – 1968. – № 79. – P. 121-128.
5. Thayer S. and other. The relationship of locus control and temporal experience / S. Thayer // Journal of Genetic Psychology. – 1975. – № 126. – PP. 275-279.

6. Abul'khanova-Slavskaya K. Strategiya zhizni / K. Abul'khanova-Slavskaya. – M.: Mysl', 1991. – 301 s.
7. Akhmerov R. Psikhobiograficheskie kharakteristiki sub»ekta s avtonomnym tipom samoregulyatsii deyatel'nosti / R. Akhmerov, G. Prygin // Psikhologicheskij zhurnal. – 2005. – T. 26, № 6. – S. 25–34.
8. Brushlinskij A. Zona blizhajshego razvitiya i problema sub»ekta deyatel'nosti / A. Brushlinskij // Psikhologicheskij zhurnal. – 1994. – T. 15. – №3. – S. 17-27.
9. Volyanyuk N. PsihologIya profesIynogo stanovlennya trenera / N. Volyanyuk. – Lutsk: Volinska oblasna drukarnya, 2006. – 444 s.
10. Vygotskij L. Sobranie sochinenij: v 6 t. – M., 1982. – T. 3. – S. 62.
11. Grot M. VibranI psihologIchnI tvori / M. Grot. – Nizhin: Vid-vo NDP Im. M. Gogolya, 2006. – 296 s.
12. Kireeva Z. Razvitie soznaniya, determinirovannoe vremenem: monografiya / Z. Kireeva. – Odesa, 2010. – 380 s.
13. Lomov B. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii / B. Lomov. – M: Nauka, 1984. – 409 s.
14. Maksimenko S. Osobistist': prognozrozvitku i zhittevijslhjah/ S. Maksimenko // Psiholog. – 2006. – № 7. – S. 5-10.
15. Muzdybaev K. Perezhivanie vremeni v moment krizisov / K. Muzdybaev // Psikhologicheskij zhurnal. – 2000. – №4. – S. 5-21.
16. Muzdybaev K. Psikhologiya otvetstvennosti / K. Muzdybaev. – M.: LIBROKOM, 2010. – 248 s.
17. Nyutten Zh. Motivatsiya, dejstvie i perspektiva budushhogo / ZH. Nyutten. – M.: Smysl, 2004. – 597 s.
18. Romenec' V. Istorija psikhologii. Starodavnij svit. Seredni viki. Vidrozhennja / V. Romenec'. – K., 2005. – 206 s.
19. Rubinshtejn S. Osnovy obshhej psikhologii / S. Rubinshtejn. – M: Uchpedgiz, 1946 – S. 537.
20. Savchin M. V. Duhovnij potentsial lyudini: monografiya/ M. V. Savchin. – Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010. – S. 119.
21. Cvencyckyj A. Kratkyj psyhologycheskij slovar' / A. Sven-cyckyj. – M.: Prospekt, 2008. – 512 s.
22. Tatenko V. Psyhologuja v sub»ektnom yzmerenyy / V. Ta-tenko. – K.: Prosvita, 1996. – 404 s.
23. Cukanov B. Analyz oshybky vosppyjatyja dlytel'nosty / B. Cukanov // Voprosy psyhologyu. – 1985. – № 3. – S. 149-153.

T.V. Aleksieieva. Responsibility as a component of the temporal perspective of would-be specialist's life plans. Theoretical analysis of the problem of would-be specialist's life plans is disclosed in the article. The place of responsibility is considered in the temporal perspective's structure of Higher School students. The problems of life plans are theoretically generalized, and the essence of the choice of profession as a key strategic action in human life is characterized by the author. The act is proved to be the highest form of the spiritual activity of the personality. The connection between the nature of a personality's act and the syndrome of shock from the future is revealed in the work. Special consideration is given to psychological peculiarities of a would-be specialist's understanding the influence of time during the Higher School students' training period. Theoretical aspects of learning the problem of a personality's temporal perspective during the training period are considered by the author. Peculiarities and a personality's temporal perspective types are revealed in the article. The theoretical analysis of the student's choice peculiarities are made as the subject of future professional activity. Existential aspect of experiencing time changes in the life of a personality associated with the professional development are disclosed by the author. The relationship of the action and the responsibility of each individual is shown in the study. Existential nature of time as a factor of human responsibility for implementing its own life project is proved in the article. The relationship of locus of control with a temporal perspective of a personality is disclosed. Features of Higher School students' temporal perspectives are studied by the author. Temporal responsibility for the content and intensity's dependence on social transformation is defined. Psychological characteristics of vision himself as a future specialist in the role of the professional in the context of subjective temporal perspective are considered in the article.

Key words: personality, life position, organization of life, effective independence, professional self-determination, activity, action, shock from the future, time, choice, spirituality, existentiality, life perspective, life plans, temporal perspective, professional reality, responsibility, students, would-be specialist, social view, professional view, motivation.

Recieved August 16, 2014

Revised September 12, 2014

Accepted October 23, 2014